

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ НА ОСНОВІ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ

У статті розкриваються питання самореалізації особистості майбутнього вчителя, яка здійснюється під впливом діяльнісного підходу. Помітну роль у цьому процесі відіграє громадсько-педагогічна діяльність, спрямована на формування соціально значущих якостей: робота студентів в педагогах, підліткових клубах, індивідуальна робота з дітьми-інвалідами, з неповнолітніми правопорушниками, в молодіжних громадських організаціях.

Ключові слова: особистість, соціальна система, діяльнісний підхід, творче виховання, соціально значущі якості.

Питанням формування особистості як носія певних соціальних якостей, необхідних для розвитку суспільства, приділяли увагу вітчизняні класики педагогічної науки: А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський, К.Д.Ушинський, І.Я.Франко та ін. В роботах науковців формування соціально значущих якостей особистості розглядається в різних аспектах, а саме: розвиток соціально значущих якостей в процесі діяльності (Б.Г.Ананьєв, Л.С.Виготський, О.М.Леонтьєв, С.Л.Рубінштейн та ін.); закономірності розвитку особистості під впливом соціального середовища та виховання (О.Г.Асмолов, П.Я.Гальперін, Л.М.Мітіна, О.В.Сухомлинська та ін.).

Е.Фромм наголошував на необхідності психологічного аналізу в соціології думок, що приводять людину до виконання її соціальної ролі, з тим, щоб виявити психологічні корені, з яких ці думки виростають [1, с. 65]. Завдання вищого навчального педагогічного закладу сьогодні – підготувати майбутніх учителів до виконання визначеної соціальної ролі, яка здійснюється в межах функціонування окремої соціальної системи, що формує необхідні для її існування і розвитку якості особистості. "Соціальна система — це будь-яка взаємопов'язана сукупність культурних і структурних елементів, що можуть бути розглянуті як одиниця." [2, с.241]. Важливою ознакою соціальних систем є їх більша складність у порівнянні із системами технічними, біологічними та іншими, оскільки їх основний елемент (людина) володіє більшим діапазоном вибірковості та суб'єктивністю поведінки. Особистість при цьому виступає "вміщенням" соціальних якостей та рис. Саме особистість – вузол суспільних відносин, а це означає, що природа особистості конкретно-історична; особистість — діяльна, активна індивідуальність; особистість — міра індивідуальної активності, самоактуалізації, самоствердження, творчості; особистість — суб'єкт історії, який існує в соціальній цілості.

Виховна діяльність учителя в усі часи мала надзвичайно велике соціальне значення. Проте зростання соціальної уваги до вчителя набуває особливої гостроти у сучасних умовах розвитку незалежної Української держави, коли істотно змінюються вимоги до людини з боку суспільства. Високі вимоги до особистості вчителя об'єктивно відображають психологічну, професійну і соціально-педагогічну сутність його діяльності як інтегральної і соціально значущої у суспільстві. Можна зазначити, що існуюча система освіти часто відстає від перетворень у соціальній сфері суспільства, хоча в цілому гнучко її відтворює. Нова ситуація в суспільстві задає нові цілі навчання і виховання, а вони, у свою чергу, визначають вимоги, які висувуються до особистості вчителя. Для того, щоб вчасно і більш точно встановити ці вимоги, необхідно: правильно оцінити тенденції політичного, соціального й економічного розвитку суспільства; визначити, які якості в цьому суспільстві повинна мати людина, щоб воно безперервно розвивалося.

Головною тенденцією сучасної програми розвитку суспільства є демократизація освіти і децентралізація управління нею. Значно розширилися можливості для встановлення прямих політичних, соціальних, господарчих зв'язків між людьми, що призвело до інтенсифікації професійного та особистого спілкування, необхідності знань мов інших держав. Зазначені тенденції підвищили вимоги до тих якостей, якими мають бути наділені представники нового покоління. Найперше — це вміння жити в умовах демократії, плюралізму думок, спілкуватися і взаємодіяти з людьми на правовій та демократичній основі, вміння розбиратися в політичних течіях і економічних тенденціях суспільства.

Щодо формування особистості вчителя, то, як стверджує І.А.Зязюн, потрібно індивідуально готувати кожного майбутнього педагога до виховної роботи: "Ми повинні чесно зізнатися, що вища педагогічна школа та педагогічна наука мають борг перед дітьми і молоддю, адже питання підготовки спеціалістів до виховної роботи мало кого турбує" [3, с. 30]. Щоб творчо здійснювати професійну діяльність, вчитель повинен відзначатись креативністю, тобто здатністю до перетворень і творчості. Сутність креативності розглядається з різних точок зору: створення нового у ситуації, коли проблема відображає попередній досвід; вихід за межі вже існуючих знань; взаємодія, що веде до розвитку; здатність людини відмовлятися від стереотипних способів мислення. Ознаками креативності є оригінальність, гнучкість, здатність до загостреного сприйняття дисгармонії.

Дослідник проблеми педагогічної творчості С.О.Сисоева зазначає, що професійна праця вчителя у сучасних умовах залежить від таких чинників: соціальної орієнтації сучасної школи на розвиток творчих можливостей дітей, їх талантів і обдарованості; демократизації та гуманізації педагогічної професії; появою мережі шкіл нетрадиційних типів, альтернативних систем освіти, авторських методик навчання [4; с.22-23]. Підготовку вчителя до педагогічної творчості С.О.Сисоева розглядає як об'єктивний процес, що ґрунтується на зумовленості потребами соціально-економічно та культурного розвитку суспільства, стратегічними завданнями реформування освіти в Україні.

В.О.Моляко запропонував власну концепцію виховання творчої особистості [5]. Він переконаний в тому, що саме творча, естетично збагачена особистість у змозі розв'язувати як щоденні виробничі, так і масштабні завдання, які забезпечуватимуть не просто виживання, а прогрес нації, здатної зайняти у співдружності народів достатнє місце, створити кожному своєму громадянину повноцінне економічне і культурне життя. Виховання такої особистості потребує реалізації цінної системи державних заходів, що спиралася б на комплексну наукову розробку.

В.О.Моляко пропонує три основні форми здійснення розробленої ним концепції творчого виховання [5; с. 48-49]:

а) систематичне розв'язання різноманітних творчих завдань (в урочний і позаурочний часу, у тому числі й організація спеціального творчого тренінгу);

б) максимальна естетизація всіх форм життєдіяльності вихованців, включаючи й освоєння національних художніх надбань, творів народного мистецтва, світової культури, використовуючи, зокрема, і кращий зарубіжний досвід (наприклад, японський);

в) постійна участь особистості у колективній діяльності, виконання різноманітних громадсько-значущих справ.

Науковець конкретизує ці три форми, фактори реалізації виховання – творчий, естетичний, громадський – вважаючи їх основою розвитку духовності людини.

У психолого-педагогічній науці сьогодні існують різні підходи до професійного розвитку вчителя. Серед них: *процесуально-динамічний*, який робить акценти на формуванні динаміки поведінки особистості і на функціональному призначенні окремих якостей; *діяльнісний* — дає основи розуміння "розвитку" не тільки як дозрівання чи певних змін у часі, а й як якісне перетворення особистості в процесі професійної діяльності. Його методологічною основою, на нашу думку, повинна стати система реконструйованих принципів психічного розвитку особистості. Вони були сформульовані в культурно-історичній теорії походження і формування психіки та свідомості Л.С. Виготського, психологічній теорії діяльності А.Н. Леонтьєва і С.Р. Рубінштейна.

Отже, система професійної підготовки майбутнього педагога орієнтується на структуру вчительської діяльності, на формування необхідних для цієї діяльності вмінь: проєктувальних, адаптаційних, організаційних, мотиваційних, комунікативних, контролю та самоконтролю тощо.

Студентська молодь – така вікова категорія, коли формуються і закріплюються моральні якості особистості, збагачується світогляд. Найсприятливішою є можливість самореалізації. Тому процес розвитку молодого людини, майбутнього педагога, неможливо обмежити лише аудиторними заняттями. Актуальними в даному контексті є також позааудиторні форми діяльності, оскільки становлення громадянина здійснюється у процесі соціалізації в першу чергу. Провідні чинники цього процесу різноманітні: навчально-виховний процес, громадські організації, засоби масової інформації, заклади дозвілля тощо.

Спираючись на теорію діяльності О.М. Леонтьєва про те, що якості особистості формуються й розвиваються відповідно до діяльності людини, ми створили соціально-педагогічну проблемну групу в складі 78 студентів факультету іноземних мов Житомирського державного університету ім. І.Франка. Студенти на власний вибір були поділені на чотири групи і працювали як вихователі-педагоги з дітьми-сиротами, дітьми-інвалідами, неповнолітніми порушниками закону, а також у підліткових клубах в нових мікрорайонах. Крім цього, з ними проводилася діагностична й психокорекційна робота та психологічні консультації щодо здійснення успішної комунікативної взаємодії з різними категоріями дітей.

На нашу думку, процес виховання особистості педагога повинен містити в собі формування емпатійної спрямованості як одного з головних структурних компонентів його професійної підготовки. З цією метою студенти проблемної групи співпрацювали з Житомирською міською службою у справах неповнолітніх для дослідження особистості "педагогічно занедбаних" дітей та формування навичок роботи з ними. Протягом двох років (в період педагогічних практик) при відділі методичного забезпечення соціальних служб та соціальної роботи з молоддю Житомирської міської ради працював педагогічний загін, що складався з числа студентів факультету іноземних мов Житомирського державного університету, який у межах програм "Діти-сироти" та "Підліток на вулиці" проводив індивідуально-профілактичну роботу з дітьми та підлітками, схильними до правопорушень, із неблагополучних сімей, з сиротами, позбавленими батьківської опіки.

Необхідність створення педагогічного загону, на нашу думку, була спричинена двома головними чинниками: 1) зовнішнім (загальне зростання рівня криміналізованості дитячого й підліткового середовища; збільшення кількості дітей з соціально незахищених груп тощо); 2) професійним (робота в педагогічному загоні як інструмент формування соціально значущих якостей майбутнього педагога). Студенти проблемної групи були закріплені за підлітками від 13 до 17 років, головним чином, учнями шкіл і ПТУ, оскільки існує необхідність принципових змін у підходах до організації профілактичної роботи з неповнолітніми, які полягають у тому, щоб від заходів адміністративно-правового впливу перейти до надання комплексної психолого-педагогічної допомоги об'єднаними зусиллями всіх зацікавлених організацій.

Переорієнтація окремих неповнолітніх, неформальних вуличних угруповань підлітків від протиправних, антисоціальних дій і поведінки, безцінного перебування на вулиці до корисної для суспільства й особисто для кожного підлітка діяльності, набуття ними соціального досвіду, засвоєння моральних норм життя, загальнолюдських цінностей, виховання в собі почуття самовідданості та людської гідності – це практична мета роботи педагогічного загону. Перед студентами ставилися конкретні завдання:

- передбачення і приведення в дію психолого-педагогічних механізмів попередження і подолання негативних явищ серед груп і окремих підлітків; роз'яснювальна робота про наслідки протиправних дій; реалізація соціально узгодженої комунікативної взаємодії майбутніх педагогів з неповнолітніми;
- організація соціально значущої діяльності підлітків за місцем проживання; вплив на формування системи взаємовідносин у підлітковому середовищі; соціалізація вільного часу підлітків.

Використовуючи різні методики дослідження особистості та міжособових стосунків, студенти під керівництвом викладача вивчали особистісні якості "важкого" підлітка, особливості спілкування в неформальних угрупованнях, вивчали міжособистісні стосунки в сім'ях підлітків та в класних колективах, де навчалися "підшефні" діти.

Головне значення діяльності педагогічного загону у контексті проблеми нашого дослідження ми вбачали у формуванні у студентів (учасників експериментальної групи) таких соціально значущих якостей: гуманність, почуття обов'язку, справедливості, любов до дітей, чуйність, відповідальність, доброзичливість, організованість, емпатія. Проблема група також була залучена до роботи Житомирського міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Вивчивши ситуацію в сім'ях "важких" підлітків, познайомившись з дітьми і колективами, у яких вони навчаються, студенти брали

активну участь у їхній соціалізації. Вони часто бували у дітей вдома, проводили з ними вільний час, займалися працевлаштуванням юнаків, які полишили школу.

Завдяки постійній міжособистісній взаємодії, діти, які були замкнутими, заляканими, стали більш відкритими, емоційно охоче йшли на контакт, взаємодію, ділились зі студентами своїми дитячими таємницями. Майбутні педагоги були залучені до виконання таких форм роботи, як індивідуальні бесіди, культпоходи до музеїв, прогулянки, організували в школі-інтернаті № 4 міста Житомира "Свято Осені", "День іменинника" та ін. Також майбутні вчителі брали участь у міських заходах спільно з центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді: "Щаслива родина – міцна Україна" (свято до Міжнародного дня сім'ї), виставка малюнків "Чужого СНІДу не буває", фестиваль творчості "Повір у себе".

На нашу думку, особистісна емпатія займає одне з головних місць у системі моральних якостей людини та в професіограмі вчителя і відіграє вирішальну роль у гуманному ставленні до учнів. Ми вважаємо, що адекватний рівень розвитку емпатії є основою для створення позитивних умов процесу формування інших соціально значущих якостей особистості. Діагностика розвитку гуманістичної спрямованості майбутнього вчителя вивчалась нами через визначення рівня сформованості емпатійності за тестом емпатійних тенденцій А. Мехраб'яна і Н. Епотейна, у якому рівень розвитку емпатійних тенденцій визначається 5 рівнями: дуже низький (0-8 балів), низький (9-16 балів), середній (17-22 балів), високий (23-29 балів), дуже високий (30-33 балів). Порівняльний аналіз отриманих даних подано в таблиці 1.

Порівняння середніх показників отриманих даних дослідження між експериментальною та контрольною групами подано у таблиці 2.

Таблиця 1

Розподіл студентів з експериментальної та контрольної груп за рівнями сформованості емпатії

Групи	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Дуже низький
ЕГ(78 студ.)	6,4%(5)	64,1%(50)	29,5%(23)	-
КГ(76 студ.)	11,8%(9)	56,6%(43)	23,7%(18)	7,9%(6)

Таблиця 2

Сформованість емпатії у студентів з контрольної та експериментальної груп за середнім показником

Соціально значуща якість	ЕГ	КГ	Значення t-критерію Стюдента
Емпатія	24,0	22,65	1,72

Як бачимо, більшість студентів в експериментальній групі (педагогічний загін) мають високий показник розвитку емпатії, а в контрольній (студенти паралельних груп) – наближаються до високого. Розбіжності між експериментальною та контрольними групами не є значущими.

Безумовно, емпатія в структурі особистості педагога може розглядатися і як ситуативно виникаюче переживання, тобто як почуття, і як стійка особистісна якість, яка є основою відповідної спрямованості особистості, що простежується в готовності вчителя проявити розуміння, співпереживання, співчуття та сприяння іншому, що є основою для формування соціально значущих якостей майбутнього педагога. Через 2 роки нами було проведено другий етап дослідження (та сама методика, проведена з тими ж студентами на IV курсі навчання). У студентів контрольної групи показник знизився до середнього, а в студентів експериментальної групи – став дещо вищим. Різниця середніх показників емпатійності між цими групами стала значущою: $t = 6,82$ ($p \leq 0,05$). Результати представлені у таблиці 3.

Таблиця 3

Порівняльний аналіз рівня сформованості емпатійності студентів з експериментальної і контрольної груп на початку та в кінці експерименту (середні показники)

Дослідницькі зрізи	ЕГ	КГ	Значення t-критерію студента
До експерименту	24	22,65	1,72
Після експерименту	26,45	21,28	6,82

Це свідчить про ефективність діяльнісного підходу щодо формування соціально значущих якостей майбутніх педагогів: науково-дослідницька та практично-педагогічна робота з важковиховуваними підлітками сприяла формуванню в майбутніх учителів якостей творчого вихователя: гуманності, емпатії, вміння спілкуватися, доброзичливості та терпіння.

З метою продовження роботи по формуванню особистості майбутнього вчителя ми створили Житомирську міську громадську молодіжну організацію "Перспектива". Метою діяльності даної громадської організації є створення умов для розкриття творчого потенціалу студентів, сприяння створенню відкритого громадянського суспільства в Україні, самореалізації творчого, політичного, організаційного потенціалу молодих людей. Через роботу організації за сприяння Житомирської міської ради ми прагнемо залучити молодь до участі в громадському житті, сприяти позитивним перетворенням у державі та поширювати прогресивні ідеї та світогляд серед студентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Фромм Э.* Здоровое общество. Догмат о Христе: [пер. с нем.] / Э. Фромм. – М. : АСТ: Транзиткнига, 2005. – 571, [5] с. – (Philosophy)
2. *Алан Г. Джонсон.* Тлумачний словник з соціології / [Пер. з англ. за наук. ред. В. Ісаєва, А. Хороного]. – Л. : Вид. Центр Львівського нац. ун-ту, 2003. – 480 с.
3. *Зязюн І. А.* Естетична регуляція ціннісної свідомості / Іван Зязюн // Теоретичні та методичні засади неперервної мистецької освіти: Зб. матеріалів наук.-методич. семінару. – Чернівці : Зелена Буковина, 2006. – С. 12-34.
4. *Сисоєва С. О.* Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня: [монографія]. – К. : Поліграфкнига, 1996. – 405, [1] с.
5. *Моляко В. А.* Психологические проблемы творческой одаренности / В. А. Моляко. – К. : Знание, 1995. – 52 с.

Подано до редакції 08.06.11
